

ETISK REFLEKSJON

Veileder til e-læringsprogram i etisk refleksjon for kommunenes helse- og omsorgstjeneste

SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING

HOD
HELSE- OG OMSORGSDEPARTEMENTET

Forord

God praksis i møtene mellom medarbeidere og mennesker som er avhengig av kommunens tjenester, er avgjørende for at tjenestene skal være av ønsket kvalitet og oppleves gode. Å vise respekt, åpenhet, tillit og omsorg krever etisk klokskap og et bevisst forhold til egne verdier og holdninger. Ansatte i helse- og omsorgstjenestene opplever daglig vanskelige situasjoner og problemstillinger i sin praksis.

For å styrke den etiske kompetansen i helse- og omsorgstjenesten har regjeringen tatt initiativ til prosjektet "Samarbeid om etisk kompetanseheving". Dette er et samarbeidsprosjekt mellom Helse- og omsorgsdepartementet, KS, HelseDirektoratet, Norsk Sykepleierforbund, Den Norske Legeforening, Fagforbundet, YS og FO. Hovedmålet til prosjektet er å stimulere kommunene til å heve den etiske kompetansen gjennom å etablere møteplasser for systematisk refleksjon i det daglige arbeidet. Møteplasser for etisk refleksjon er steder hvor medarbeidere kommer sammen for å drøfte etiske utfordringer og dilemmaer de opplever i praksis. Man kan benytte møteplasser som allerede eksisterer, for eksempel personalmøter og lignende. En annen mulighet er å etablere egne refleksjonsgrupper.

E-læringsprogrammet om etisk refleksjon er ment som et hjelpemiddel for kommunene i arbeidet. Programmets mål er å øke bevisstheten rundt etiske utfordringer og å stimulere til etisk refleksjon. Vi håper programmet kan være med på å tydeliggjøre de etiske utfordringer og dilemmaer man står overfor i kommunehelsetjenesten.

Etisk bevissthet utvikles best i dialog og samspill med andre. E-læringsprogrammet presenterer en oppdiktet historie fra hjemmesykepleien og sykehjemmet Granly, basert på ulike hendelser og erfaringer vi har samlet fra virkeligheten. Vi har laget filmen i e-læringsprogrammet som korte sekvenser. Etter hver filmsekvens presenteres spørsmål og utfordringer som egner seg for diskusjon i gruppe. Det er ikke filmen og e-læringsprogrammet som skal gi svarene, det er dere. Det anbefales derfor at man ser filmen og gjennomfører de etiske refleksjonsøvelsene i grupper.

Programmet er finansiert av Helse- og omsorgsdepartementet gjennom prosjektet "Samarbeid om etisk kompetanseheving".

Gudrun Haabeth Grindaker
direktør
KS Arbeidsgiverutvikling

Kari Hesselberg
prosjektleder
Samarbeid om etisk kompetanseheving

Takk

Dette e-læringsprogrammet er blitt til i samarbeid mellom KS ved Kari Hesselberg, Pernille Næss og Christine Næss Evensen og Transform Learning

Stor takk til Tom Eide og Einar Aadland ved Diakonhjemmet Høgskole, Lillian Lillemoen ved Seksjon for medisinsk etikk ved Universitetet i Oslo og Rådet for etisk refleksjon i Larvik kommune, for viktige bidrag og gode råd i arbeidet med utformingen av de etiske vanskelige situasjonene som presenteres i dette e-læringsprogrammet.

Stor takk også til ansatte og beboere på Belset boliger med service i Bærum kommune, som velvillig stilte både lokaler og seg selv til disposisjon for filming.

Introduksjon til e-læringsprogrammet

Om etiske utfordringer

Hvordan få til en god dialog med brukere og pårørende? Hvordan sikre deres rett til medvirkning? Hvordan fordele tid og ressurser på en god og rettferdig måte? Hvordan ta etisk kloke beslutninger i en hektisk og presset hverdag? Hvordan gi hjelp til personer som motsetter seg dette? Hvordan forholde seg når man oppdager uakseptabel praksis, blant kolleger eller som kultur i institusjonen? Hvordan beskytte seg mot utagerende brukere eller pårørende? Hvor går grensen mellom tvang og helsehjelp overfor personer med manglende evne til egenomsorg, det være seg innen psykiatri, eldre - og rusomsorg eller på andre områder?

Hverdagen i helse- og omsorgstjenestene i kommunen består av en rekke utfordringer som krever godt etisk skjønn. Dette e-læringsprogrammet tar opp noen etiske utfordringer og dilemma. Vi håper dere vil kjenne igjen situasjonene og se paralleller til eget arbeid.

Filmen: episodene, hendelsesforløpet og målet

Filmen er delt inn i tre episoder. Hver episode består av små filmsekvenser avbrutt av spørsmål som utgangspunkt for etisk refleksjon.

I denne filmen følger vi Martin, hans datter og ansatte i kommunen, og får ta del i noen etiske utfordringer og dilemmaer. Deres opplevelser er utgangspunkt for de etiske refleksjonene det oppfordres til å gjennomføre underveis.

Målet med refleksjonene er å bli mer bevisst egne holdninger, verdier og tanker, bli bevisst organisasjonskulturen på arbeidsplassen, samt lære seg å identifisere de etiske utfordringene og dilemmaene man møter i egen arbeidshverdag. Dette vil være med på å heve den etiske kompetansen og kan gjøre det lettere å håndtere vanskelige og utfordrende situasjoner.

Et opplegg for gjennomføring i gruppe

Vi anbefaler å se filmen og gjennomføre den etiske refleksjonen i grupper. Gruppen bør bestå av mellom 5-12 deltakere. Opplegget er utarbeidet med tanke på at gruppen bruker tid på refleksjon mellom hver filmsekvens.

Gruppen bør ledes av en person, gjerne med veilederkompetanse. Etikkveilederen har ansvar for å styre filmen, sette i gang refleksjonene, styre tiden og stille eventuelle oppfølgingsspørsmål. Vi anbefaler etikkveilederen å se igjennom episodene i forkant av møtene. Etikkhåndboka for kommunenes helse- og omsorgstjenester av Tom Eide og Einar Aadland anbefales og brukes sammen med e-læringsprogrammet.

Se også relevante henvisninger til Etikkhåndboka etter hver episode i veilederen, samt henvisninger til annen viktig kunnskap.

Dere bør bruke tre møter på dette programmet. Vis én episode pr. møte. Anbefalt tidsbruk pr. møte er 1-1,5 time. Man kan også bruke kortere eller lengre tid, det vil avhenge av hvor mange dere er og hvor lang tid dere bruker på refleksjonene underveis. Alle i gruppen bør komme til orde. Gjennomføring av et møte kan se slik ut:

Trening i etisk refleksjon:

Kort introduksjon ved leder av gruppen/ etikkveileder – mål og arbeidsform ca.10 minutter

Start aktuell episode

Etter scene 1 kommer spørsmål på skjermen, refleksjon over det dere har sett – 10-30 minutter

Kjør scene 2 osv.

Avslutning – oppsummer og avtale om nytt møte

Episode 1

Scene 1

Hendelsesforløpet

Vi møter Martin, som bor hjemme og får hjelp av hjemmesykepleien til å administrere medisiner. Han nekter å ta medisinene sine, og sykepleier Kari får et etisk dilemma. Hva skal hun gjøre?

Spørsmål til refleksjon

Hva er det etiske dilemmaet for Kari i denne situasjonen?
Hvilke verdier og hensyn er viktig for henne?

Klikk videre til neste filmsekvens.

Scene 2

Hendelsesforløpet

Vi ser hvordan sykepleier Kari, Martin og Martins datter opplever situasjonen.

Spørsmål til refleksjon

Hvilke verdier og hensyn er viktige for Martin og for hans datter?
Er det flere involverte parter enn Martin, hans datter og sykepleier Kari?

Klikk videre til neste filmsekvens.

Scene 3

Hendelsesforløpet

Vi får se tre forslag til hvordan sykepleier Kari kan løse dilemmaet.

Kari presser Martin til å ta medisiner

Kari utsetter å gi Martin medisiner

Kari knuser medisinen, blander det i syltetøy - lurer Martin

Spørsmål til refleksjon:

Hva var bra og hva var dårlig med disse tre løsningene? Hvorfor? Begrunn.

Finnes eventuelt andre løsninger?

Episode 1 er ferdig

Oppsummer gjerne hva dere har lært. Tenk over om det dere har sett skjer eller kunne ha skjedd hos dere.

Avtal møte for gjennomgang av episode 2

Etikkhåndboka: relevante henvisninger

Hva er definisjonen på etikk? Se side 9

Hva er et etisk dilemma? Se side 10

Hva er sammenhengen mellom etisk og faglig kompetanse? Se side 14

Hva er et etisk problem? Se side 15 (nederst) og side 16

Annen viktig kunnskap:

Samtykkekompetanse:

Et nytt kapittel i pasientrettighetsloven trådte i kraft den 1. januar 2009. Kapittel 4 A skal sikre nødvendig helsehjelp til pasienter som mangler samtykkekompetanse og som motsetter seg helsehjelpen.

For mer informasjon gå til Helsedirektoratets nettside www.helsedirektoratet.no og klikk på Pasientrettighetsloven § 4 A under tema.

Episode 2

Scene 1

Hendelsesforløpet

Martin har fått slag og har kommet på sykehjem. Han har mistet språket og sitter i rullestol. Han er deprimert og trives ikke på sykehjemmet.

Martin spiser selv, men det går svært sakte. Pleier Thomas, som mater Astrid som sitter ved Martins bord, har det travelt og begynner å mate Martin også.

Vi ser hvordan Thomas, Martin og Astrid opplever situasjonen.

Spørsmål til refleksjon:

Hvilke verdier blir utfordret for hver av de tre da Martin og Astrid ble matet av pleieren?

Klikk videre til neste filmsekvens.

Scene 2

Hendelsesforløpet

Pleier Thomas skal mate Martin og tar hånden raskt opp mot ansiktet hans. Martin slår Thomas. Vi ser hvordan Thomas og Martin opplever situasjonen.

Spørsmål til refleksjon

Hvilke verdier blir utfordret for Martin og for pleieren.

Hvilke handlingsalternativer finnes?

Hvilke konsekvenser ser dere for dere under hvert alternativ?

Klikk videre til neste filmsekvens

Scene 3

Hendelsesforløpet

Martin har bodd på sykehjemmet en stund. Han har fått et nytt slag og er nå fullstendig hjelpetrengende. Martin nekter å spise og datter Lise er fortvilet. Hun krever at de ansatte ved sykehjemmet får i faren hennes mat.

Vi ser hvordan sykepleier Anne, datter Lise og Martin opplever situasjonen.

Spørsmål til refleksjon:

Hva består det etiske dilemmaet i for Anne?

Hvem er involverte parter, og hva ville de ønske at Anne gjorde?

Hvilke verdier utfordres her?

Klikk videre til neste filmsekvens

Scene 4

Hendelsesforløpet

Vi ser tre ulike løsninger på sykepleier Annes dilemma.

Legge inn sonde

Diskutere med de involverte

Respektere Martins ønske om å ikke spise

Spørsmål til refleksjon:

Hva er konsekvensene av de ulike alternativene?

Finnes flere alternativer? Og hva vil dere anbefale?

Episode 2 er ferdig

Oppsummer gjerne hva dere har lært. Tenk over om det dere har sett skjer eller kunne ha skjedd hos dere.

Avtal møte for gjennomgang av episode 3

Etikkhåndboka: relevante henvisninger

Hva er etisk refleksjonsmodell? Se side 33

Hvordan kan dere tilrettelegge for refleksjonssituasjonen? Se side 34

Hvordan kan dere bruke sjekklister for etisk refleksjon? Se side 41

Annen viktig kunnskap:

Beslutningsprosesser for begrensning av livsforlengende behandling hos alvorlig syke og døende.

For mer informasjon:

http://www.helsedirektoratet.no/publikasjoner/veiledere/nasjonal_veileder_for_beslutningsprosesser_for_begrensning_av_livsforlengende_behandling_hos_alvorlig_syke_og_d_ende_400374

Episode 3

Scene 1

Hendelsesforløpet

På slutten av forrige episode døde Martin. Datteren Lise kommer til sykehjemmet dagen etter og føler seg overkjørt og dårlig behandlet av de ansatte på sykehjemmet. Hun går til avdelingslederen og forteller hvordan hun opplever det hele.

Spørsmål til refleksjon som dreier seg om eget arbeidssted

Her skal dere tenke tilbake til situasjoner dere har sett tidligere i filmen og reflektere over om slike ting kan skje hos dere.

Vi anbefaler at dere benytter 5-15 minutter på hvert spørsmål. Sørg for at alle kommer til orde. Målet er å trene på refleksjon over egen praksis for å lære, og for å forbedre den etiske standard i virksomheten.

Det hender at vi snakker negativt om brukerne mens de er til stede

Vi snakker i mobiltelefon og sender eller mottar sms i situasjoner hvor vi ikke burde

Det hender at vi mater to samtidig

Det hender at vi slår på TV uten å spørre brukerne om de vil se på TV eller hva de eventuelt vil se

Det hender at vi unnlater eller glemmer å informere pårørende om saker som er viktig for dem å vite

Det hender at vi observerer atferd hos kolleger, som ikke er bra, men vi lar være å gjøre noe med det

Det hender at vi opplever at en bruker er deprimeret og ensom, men føler det er vanskelig for oss å gjøre noe med det

Klikk videre for å fortsette film

Vi ser hvordan de ansatte på sykehjemmet har dannet en etisk refleksjonsgruppe og har gjennomført en kulturanalyse av egen arbeidsplass.

Episode 3 er ferdig

På neste side finner du henvisninger til videre arbeid

Neste skritt

Vi håper dette programmet har gitt inspirasjon til å fortsette med systematisk etisk refleksjon i det daglige arbeidet. Vær bevisst hvilke etiske utfordringer og dilemmaer dere møter i hverdagen, og reflekter rundt dem sammen. Øvelse gjør mester – og vil kunne gjøre det enklere neste gang dere møter en lignende situasjon.

I Etikkhåndboka er det beskrevet mange gode verktøy som kan brukes når dere vil jobbe videre med etikk. Fra enkle verktøy for å sette i gang, til mer omfattende analyseverktøy.

Etikkhåndboka: relevante henvisninger

Hvordan komme i gang med en etisk refleksjonsgruppe? Side 45

Hvilke enkle metoder kan en etisk refleksjonsgruppe ta i bruk? Se side 57

Hva er kulturanalyse? Se side 59

Hva inneholder en kulturstudieprosess? Se side 60

Hvordan kan kulturen endres med enkle tiltak? Se side 65

Du kan finne flere etiske verktøy og gode tips til systematisk etikkarbeid på disse sidene:

www.ks.no/etikk-kommune - Samarbeid om etisk kompetanseheving

www.med.uio.no/iasam/sme - Seksjon for medisinsk etikk, Universitetet i Oslo

www.unnik.no - Et Etisk verksted (Nordpå)

De fleste arbeidstakerorganisasjonene har lagt ut yrkesetiske retningslinjer og eksempler på etiske utfordringer i fagene på sine nettsider:

www.sykepleierforbundet.no – Norsk Sykepleierforbund

www.fo.no – Fellesorganisasjonen

www.legeforeningen.no – Den Norske Legeforening

www.ys.no – Yrkesorganisasjonenes sentralforbund

www.fagforbundet.no – Fagforbundet

Annen viktig kunnskap:

Hjerte, hoder, hender - Et refleksjonsverktøy i mestring for pleie- og omsorgstjenesten

For mer informasjon:

http://www.helsedirektoratet.no/vp/multimedia/archive/00016/IS-0217_16648a.pdf

Om kliniske etikk-komiteer (KEK) – hva er KEK, drøftinger, veiledere og retningslinjer, helsejus med mer.

For mer informasjon: <http://www.med.uio.no/iasam/sme/kek/>

Notater

SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING

HOD
HELSE- OG OMSORGSDEPARTEMENTET